

A magyar egyetemi könyvtárak szervezete

Modernizálási javaslatok

A magyar felsőoktatás fejlesztési koncepciója és az egyetemi könyvtárak helyzete. Külföldi példák és tanulságok, lehetséges modellek. Pénz, pénz, pénz kívántatik és racionális szervezet.

„Ne kis terveket szövögess, melyek nem mozgatják meg az emberek képzeletét. Nagy terveket álmoldj, magasra törj!”

(Daniel Burham építész)

A hazai felsőoktatás kiemelt fejlesztési célja az európai egyetemek oktatási-kutatási színvonalához való felzárkózás egyrészt a diáklétszám nagyarányú növelésével, másrészt új finanszírozási, hálózatfejlesztési, tudományos-minősítési és szakmai koncepciók megvalósításával.

A felsőoktatási törvény a magyar felsőoktatási-kutatási együtttest az alábbi fő vonalak mentén kívánja átalakítani:

- az intézményi széttagoltság megszüntetése,
- az oktatás és kutatás integrálása,
- az egymásra épülő, széles szakprofilú képzés,
- rugalmas képzési rendszer (átoktathatóság, áthallgatás, cserélhető oktatási modellek),
- posztgraduális képzés,
- munka melletti átképzés.

Ennek érdekében a törvény a felsőoktatási hálózat hatékonyságát növelő, rugalmasabb, szélesebb képzési profilú intézménytípusok kialakítását irányozza elő, hogy megszüntethető legyen az intézményesített túlspecializálódás.

Kiemelten kezelendő a vidéki, regionális kutatóegyetemek fejlesztése. Elő kell segíteni az egyetemek és főiskolák szakmai-tudományos, nemzetközi és regionális szerepének növelését, személyi, szervezeti és kutatási feltételeik javítását, épületállományuk és infrastruktúrájuk bővítését és modernizálását.

A felsőoktatás funkciójának, feladatainak újraértelmezésével megváltoznak az egyetemi könyvtárak feladatai is. A rugalmas és többszintű (posztgraduális, PhD) képzés, a problémaorientált módszerek bevezetése, az oktatási idő meghosszabbodása és a hallgatói létszám tetemes növelése mind azt eredményezi, hogy a könyvtárak igénybevétele növekedni fog.

A képzési struktúra megváltozása összevont egyetemi könyvtári központok létrehozását sürgeti,

hiszen az universitas eszmei tartalmát is csak a megfelelő szolgáltatási egységekkel (könyvtár, számítóközpont, sport- és kulturális létesítmények) integrált oktatás közvetítheti.

Az új felsőoktatási koncepció szerint „egyetemeinket és főiskoláinkat közelíteni kívánjuk ahhoz a működési modellhez, amelyben az oktató és a hallgató a leghatékonyabban veheti igénybe a munkájához szükséges könyvtári információs infrastruktúrát”.

A magyar felsőoktatás helyzete

A felsőoktatásban részt vevők aránya alapján Magyarország az európai országok rangsorában az utolsó helyek egyikét foglalja el. A hazai egyetemek és főiskolák négyszer kevesebb hallgatót képeznek, mint nyugati partnereik, nem beszélve a szakválasztékban meglévő különbségekről. Magyarországon az elmúlt fél évszázadban mindössze két nehézipari „műszaki egyetem” és 20 főiskola épült. A felsőoktatás épületállománya és infrastruktúrája mintegy negyedszázaddal marad el az európai színvonalától.

A történetileg kialakult felsőoktatási rendszert az 1948–49-es felsőoktatási reform szervezte át. A reform a felsőoktatás intézményrendszerének átalakítása során a közgazdasági, a műszaki és a természettudományi képzés fejlesztését tűzte ki célul. Az önálló, szűk profilú egyetemek létrehozásával felügyeletüket is az egyes szaktárcákra bízta, megszüntetve ezáltal a felsőoktatás egységes irányítását. Regionális szempontok az új felsőoktatási intézmények helyének kijelölése során csak kevésbé érvényesültek.

Hazánkban a tudományegyetemek mellett „szakegyetemek” is működnek, gyakran ugyanabban a városban, egymás mellett. Ez lehetőséget nyújt a közös szervezet megteremtésére, hasonlóan a fejlett országok gyakorlatához. Az 5 tudományegyetem (15 karral), 3 műszaki egyetem (11 karral), 6 agrártudományi egyetem (13 karral), 4+1 orvostudományi egyetem (13 karral) és az 5 hittudományi egyetem (5 karral) mellett két további egyetemünk (Magyar Testnevelési Egyetem, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia) a maga nemében egyedi intézményként működik. Az egyetemekhez tartozik 5 egyetemi rangú művészeti főiskola is (Iparművészeti, Képzőművészeti, Zeneművészeti, Színházművészeti, Táncművészeti).

Az egyetemek irányítása 1993-ig széttagolt volt: az ágazatilag felelős minisztériumok látták el felügyeletüket. (Ez teljesen eltért az európai gyakorlattól, ahol mindenütt egyetlen felsőoktatási főhatóság alá rendeltlen működnek az egyetemek.)

Függetlenül az intézményi struktúra széttagoltságától, a magyar felsőoktatás szakképzési struktúrája is rendkívül szétaprózott, szakcentrikus (pl. külön vannak kémiai tárgyak vegyésznek, kémia tanár szakosoknak, biológusoknak stb.), ami nemcsak rugalmatlan, de rendkívül gazdaságtalan is. A szétaprózottság mellett a merev struktúra is gátolja a fejlődést.

A költségvetési előirányzatok összevetéséből (Vámos D.: A felsőoktatás költségszerkezete és a finanszírozási rendszer nemzetközi összehasonlítása. Tanulmány. FEFA, Budapest, 1992) az derül ki, hogy az elmúlt tíz esztendőben az összes költség minimálértéken számolva megduplázódott (207%-kal nőtt). A dologi kiadások összetételének változásait és átalakulásukat megfigyelve látható, hogy ebben a tíz évben a felsőoktatási intézmények az áremelkedések kompenzálására annyi támogatást sem kaptak, mint amennyivel az általuk kifizetett közüzemi díjak emelkedtek.

A magyar egyetemi könyvtári rendszer felépítése

A felsőoktatási könyvtárak kétértelmű helyzetben vannak: 1993. szeptember 1-jétől életbe lépett ugyan az új felsőoktatási törvény, amely az elkövetkező évekre megszabja a fejlődés irányát, így a könyvtárakét is, de az egyetemi és főiskolai könyvtárak működésének jelenleg is érvényes szabályozása 1984-ben jelent meg. A majdnem tíz éve meghatározott normák – melyek messze elmaradnak az európai színvonalától – nálunk csak igen kevés helyen teljesülhetnek, s kétséges, hogy ma Magyarországon tudnánk-e példát hozni ideális egyetemi könyvtárra.

A magyar könyvtári rendszerben az egyetemi könyvtárak egyben nyilvános és szakterületi feladatköröket ellátó intézményekként is szerepelnek. A felsőoktatási könyvtárak azonban évtizedeken át elszigetelődtek a korszerű nyugati információs rendszerektől, kutatási információktól, ami hozzájárult a tudományos kutatás lemaradásához, és az oktatás színvonalát is károsan befolyásolta.

A legtöbb egyetemi könyvtár épülete alkalmatlan a könyvtárként való üzemeltetésre, hiszen nem is erre a célra készült. Magyarországon az elmúlt 40 esztendőben mindössze 3 új önálló egyetemi könyvtár épült.

Egyetemeinkre nem jellemző a campus rendszer, városi környezetben, különböző helyekre szétszórtan működnek; a könyvtárak gyakran igen távol vannak az egyéb egyetemi szolgáltatásoktól.

Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy a könyvtári rendszer Magyarországon nagyjából zárt polcos: az állomány 5%-a férhető hozzá szabadpolcon (ez az arány a nyugati egyetemi könyvtáraknál 80–90%). Ehhez a helyhiány mellett az a felfogás is hozzájárult, amely nem engedte meg a szabad hozzáférést a dokumentumokhoz.

A magyar felsőoktatás módszerei nem a tanulóra szabottak, s azt sem ösztönzik, hogy a diákok önállóan sajátítsák el a tudásanyagot. A fő tanulási segédlet a jegyzet. A problémát súlyosbítja, hogy a könyvtárak szolgáltatóképessége alacsony színvonalú. Az olvasótermi terület messze elmarad a szükségesétől. A magyar szakmai ajánlás a lehetséges használók 10%-ának megfelelő férőhelyet ír elő; ez többnyire nincs meg. (A nyugati normák általában 6 nappali hallgatóra 1 olvasóhelyet irányoznak elő.) Ezért a hallgatók a hozzáférhető egyéb könyvtárak olvasótermeinek igénybevételére kényszerülnek.

Igen találó egy külföldi szakértő megállapítása: „A könyvtárak általában nagy becsben tartott intézményes vagyontárgyak mind tudományos, mind szélesebb kulturális értelemben, melyek a múltban megfelelő anyagi támogatást élveztek, de amelyek a közelmúltban el lettek hanyagolva. A könyvtárak nem rendelkeznek a tudományos fakultások presztízsével: a döntésekben és az anyagi eszközök juttatásában az erős szakmai tanszékek uralma alatt állnak. Státusukban és szándékaikban konzervatívak és hagyományosak, inkább gyűjtemények, semmint használóorientált intézmények, a megőrzés funkcióját hangsúlyozzák.”

Az automatizálás területén mutatkozó előrelépés ellenére az egyetemi könyvtárak működési feltételei a magyar könyvtári rendszerben betöltött szerepük súlyához képest – kevés kivételtől eltekintve – igen mostohák, s nagyon sokszor jóval elmaradottabbak, mint azt a fenntartó egyetemük helyzete indokolná.

Az egyetemi könyvtárak helyzete

Az egyetem központi könyvtára önálló szervezeti egységként működik az intézményen belül, de nem tartozik az úgynevezett akadémiai (vagy oktató-kutató) egységek közé. A felsőoktatási törvény nem határozza meg a könyvtár státusát, a központi szolgáltató egységek között említi; ez rossz esetben azt jelentheti, hogy a mosoda és a kertészet között kap helyet, jobb esetben pedig az informatikai központtal együtt sorolják be.

Az egyetemi könyvtárak általában közvetlenül a rektor felügyelete alá tartoznak, aki ezt a jogát és kötelességét a tudományos rektorhelyettesre ruházhatja át.

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium, illetve jogelődje immár több mint tíz éve rögzítette a kívánatos egyetemi könyvtári normatívákat – 204/1984. (Műv.K. 14.) MM számú útmutató a felsőoktatási könyvtárak működtetéséhez.

„Állomány: az egyetem szakirányától, elhelyezkedésétől függően az állomány 70–80%-a a központi könyvtárban nyer elhelyezést. A szükséges tankönyv, ajánlott és kötelező olvasmányok átlagos példányszáma lehetséges használatként 0,1 példány.

Szolgáltatás: a napi nyitvatartási időnek 10–12 óráknak kell lennie. Célszerű, ha a lehetséges egyetemi könyvtárhasználók 10–12%-a számára biztosítja az egyidejű helyben olvasást, valamint a lehetséges könyvtárhasználók 1%-ig kutatóhelyeket teremt.

Szervezet, igazgatás: az egyetemek szervezeti korszerűsítésével összefüggésben az egyetemi könyvtárhálózat fokozatos centralizációja kívánatos. Kisebb, egy-két karral működő zárt telepítésű (campus jellegű) egyetemen 3000 lehetséges felhasználóig a központi könyvtár fejlesztése mellett az egyetemi könyvtárhálózat erősen centralizált; a tanszéki könyvtárakban csak a szakterület könyvtári anyaga nyer elhelyezést.

Létszám: a központi könyvtárban 80 lehetséges könyvtárhasználóra jusson egy főfoglalkozású könyvtáros.

Költségvetés: figyelembe kell venni az állomány nagyságát, összetételét, az évi gyarapodás mennyiségét (ezen belül a kötelező tanulmányi anyag nagyságát), az országos ellátásban való részvételt, a beiratkozott olvasók számát. A költségvetés tartalmazza a bérek, a beszerzési kiadások és a működési költségek fedezetét, de nem tartalmazza az építés és rekonstrukció, a gépi berendezések vásárlásának külön költségét.

Épület, berendezés: minél nagyobb szabadpolcos tér kialakítása a szempont:

az egy lehetséges felhasználóra jutó terület: 1,6 m²
olvasói igény (m²/olvasó): 2,5 m²

Szabadpolcos arány:

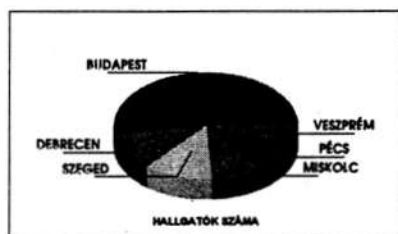
- 100 ezer kötetig az állomány 50%-a
- 200 ezer kötetig az állomány 35%-a
- 500 ezer kötetig az állomány 24%-a
- 500 ezer felett az állomány 20%-a."

24 egyetem adatait feldolgozva a következő eredményeket kaptuk. Ezekben az intézmények-

ben az 1993–94-es tanévben 68 240 hallgató vett részt az alapképzésben. Megoszlásuk a hat régió között a következő:

Budapest és környéke	36 020
Miskolc (1 egyetem)	6 000
Debrecen (3 egyetem)	7 600
Szeged (2 egyetem)	8 300
Veszprém (Sopron, Keszthely) (3 egyetem)	3 340
Pécs (2 egyetem)	7 000

A számadatok jól érzékeltek a rendkívül egyenlőtlen eloszlást a főváros és a vidéki egyetemek között. Budapestre összpontosul a hallgató-ság fele és az intézmények 50%-a. Az ország keleti felén kétszer annyi diák tanul, mint a Dunántúlon (1. ábra).

1. ábra Az egyetemi hallgatók megoszlása, és az egyetemek földrajzi elhelyezkedése

A 24 intézmény könyvtári állománya 12 877 000 kötet. Ebből a budapesti egyetemi könyvtárakban található 4 887 000, a debreceni régióban 4 570 000, a szegedi régióban 1 700 000 kötet, a pécsi könyvtárakban 1 050 000 kötet van, a miskolci és a veszprémi egyetemi könyvtárak egyaránt 600–600 ezer kötetet tárolnak.

Az állomány a hat régióban 24 központi, 19 kari és 812 tanszéki könyvtár között oszlik meg, erősen szétforgácsolva a szakirodalmat. A könyvtárosok létszáma 872, az ellátandó hallgatók száma pedig 64 545.

A magyar viszonyokhoz leginkább közelíthető példákat említünk az alábbiakban.

USA

Cleveland State University
hallgatói létszám: 12 000
a könyvtár állománya: 1 480 000 kötet
a könyvtárosok száma: 57

Nagy-Britannia

Napier University
hallgatói létszám: 9000
a könyvtár állománya: 180 000 kötet
a könyvtárosok száma: 52 (teljes munkaidős)

Franciaország

Université de Paris XII.
hallgatói létszám: 20 000
a könyvtár állománya 114 000 kötet
a könyvtárosok száma: 46 (teljes munkaidős)

Université de Nantes

hallgatói létszám: 30 000
a könyvtár állománya: 116 000
a könyvtárosok száma: 45 (teljes munkaidős)

Université de Montpellier

hallgatói létszám: 45 000
a könyvtár állománya 1 600 000
a könyvtárosok száma: 101

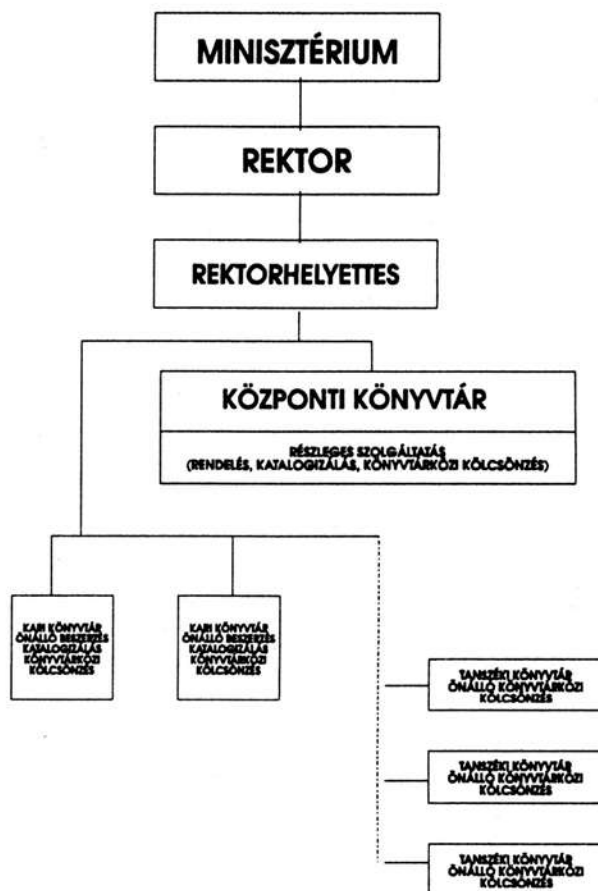
A legszembevetőbb különbség a hallgatói létszámban mutatkozik: jóval nagyobb külföldön a potenciális használók száma. Ha csak mennyiségi-
leg tekintjük az arányokat, a magyar egyetemi
könyvtárak helyzete előnyösebbnek tűnik. A gond
az állomány összetételével és hozzáférhetőségé-
vel van. Az említett országokban mindenütt egy-
részt szabadpolcon helyezik el az állományt, más-
részt a dokumentumokat egy nagy, vagy néhány
nagyobb könyvtári egységben, koncentráltan he-
lyezik el, megoldva ezáltal a teljes hozzáférést. Az
amerikai egyetemi könyvtárak méretei ráadásul
maximális tanulóteret biztosítanak.

Az európai egyetemek már a 60-as években
követték a tengerentúli példát. Először Nagy-
Britannia, majd Franciaország is igyekezett felzár-
közni. (A Napier University könyvtárában egy olva-
sóhelyre 6 hallgató jut, az angol és a francia aján-
lás egyaránt 5 hallgató/olvasóhely.)

Szervezet és működés

A vizsgált 24 egyetemi könyvtár jelentőség,
szervezeti felépítés és működés tekintetében nagy
eltéréseket mutat. A 2. és a 3. ábra két eltérő
szervezeti felépítést mutat be. Az első az egymás-
tól független egységekből álló egyetemi könyvtári
ellátást ábrázolja, a második az egyetemi könyv-
tárhoz mint hálózati központhoz csatlakozó egysé-
gekből álló rendszert.

Az ELTE-n működik a legtöbb könyvtár; az ál-
lomány is egyenlő arányban oszlik meg a központi,
illetve a kari, tanszékcsoporti és tanszéki könyvtár-
ak között. Minden könyvtárnak önálló működési
szabályzata van, költségvetésük is független. Fizi-
kailag szórta helyezkednek el összesen 52 épü-
letben, melyek közül több vidéken található.

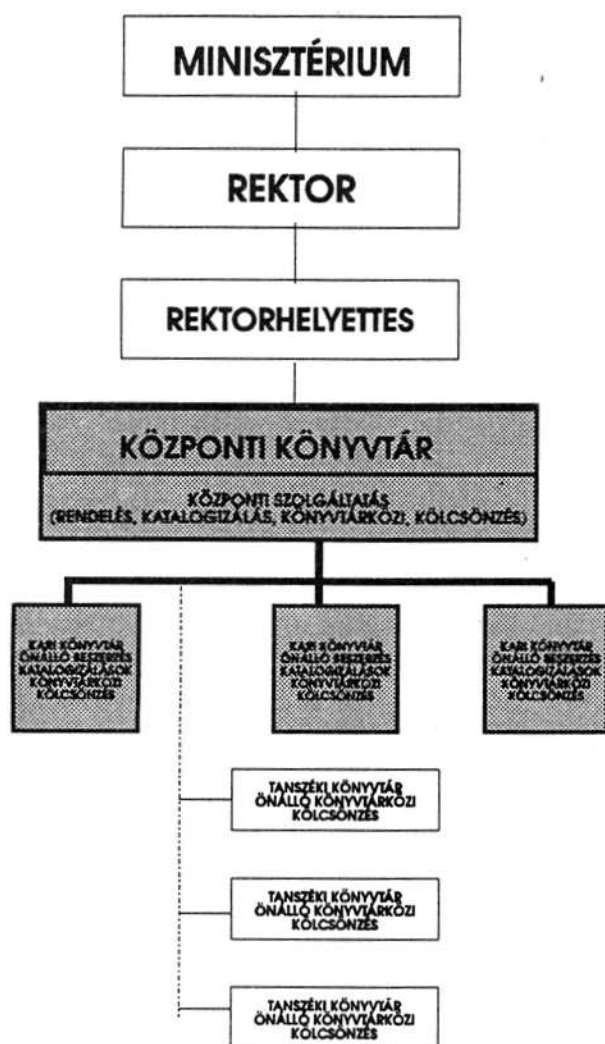

2. ábra A könyvtárak helye az egyetem szervezetében I.

Vidéken az egyetemek központi könyvtárai a hálózati központ szerepét vállalják a beszerzés, a feldolgozás, a könyvtárközi kölcsönzés lebonyolítása és a katalógusépítés területén. A beszerzési források vagy megoszlanak a központi könyvtár és a tagkönyvtárak között (KLTE, JATE), vagy a központi könyvtár kezelésében vannak (SZOTE, DOTE, VE). Ezeknél a könyvtáraknál mint letéti egységek működnek a tagkönyvtárak. A külföldi könyv- és folyóirat-rendelés szinte kivétel nélkül a központi könyvtáron keresztül történik, ami lehetővé teszi, hogy a központi katalógusban szerepelhessen a beérkezett anyag.

Jellemző, hogy a tanszékek egyre több esetben dolgoznak „saját szakállukra”: a pályázati lehetőségek növekedésével önállóan szereznek be könyveket (sőt folyóiratokat is). Az így beszerzett anyagokról a központi katalógus gyakran nem tud, ez a könyvtárközi szolgáltatások számára elveszik.

Központosított beszerzés folyik az ÁOTE-n és a BKE-n. A BME-n a folyóirat-beszerzés, valamint a könyvek feldolgozása a központi könyvtár dolga. A KÉE-n és a GATE-n a beszerzéseket a tanszékek saját keretből finanszírozzák, de a feldolgozás központosított.

3. ábra A könyvtárak helye az egyetem szervezetében II.

Az egyetemi jogú művészeti főiskolákon nincsenek tanszéki könyvtárak.

Semmiféle egységességet nem mutat a központi könyvtár és a kari könyvtárak egymáshoz való viszonya. A helyzetet bonyolítják a más városokba kihelyezett karok. Ezeknek legfeljebb szakmai, módszertani tanácsadást nyújt a központi könyvtár. Mint már említettük, van, ahol csak egyetlen szolgáltatás (devizás folyóirat-rendelés) köti össze a központot a többi egységgel (ELTE), van viszont, ahol munkajogilag is a központi könyvtár igazgatója alá tartoznak (JPTE). Nagyon sok helyen csak a rendelés és a katalogizálás tartozik a központ feladatai közé (a keretet ehhez a szervezeti egységek biztosítják). Ebből adódik például az, hogy nem lehet az állománybeszerzést racionálisan megtervezni.

Az egyetemi könyvtári hálózat szolgáltatási minőségét a tanszéki könyvtárak elhelyezése, keze-

lése, szolgáltatóképessége erősen befolyásolja. A nagyobb kari, intézeti egységeket leszámítva, ahol a központi könyvtárhoz hasonlóan viszonylag teljes körű szolgáltatást biztosítanak az oktatóknak-hallgatóknak, a legtöbb helyen a tanszéki (vagy letéti) könyvtárak funkciója kimerül a helyben olvasásban. Ez a szolgáltatás sokszor még tovább szűkül, mivel a hallgatók bizonyos anyagokhoz nem juthatnak hozzá, vagy csak külön intézetvezetői, tanszékvezetői engedéllyel.

Ahol a helyben használat lehetséges, az olvasói tér alapterülete, az olvasóhelyek száma ott sem felel meg az igényeknek. Ugyanez vonatkozik a nyitvatartási időre. Elvben sok helyen a teljes munkaidő alatt lehet használni a könyvtári helyiséget, a gyakorlatban viszont a többletfeladatokkal terhelte könyvtáros (vagy „könyvtáros”) a munkaidő töredékében áll csupán az olvasók rendelkezésére, s mivel az állomány zárt szekrényekben van elhelyezve, az olvasás-kölcsönzés objektív feltételei sem adóttak.

A tanszéki könyvtárak szükségességét érdekes módon azokon a helyeken hangsúlyozták (a megkérdezettek 20%-a), ahol az egységek könyvtárai az egész egyetemi könyvtári rendszerben nem játszanak jelentős szerepet, mert valójában csak kis letéti könyvtárak. Ezekben az egységekben tényleg az az elv érvényesül, hogy az oktatók, kutatók számára szükséges kézikönyveket, speciális szakfolyóiratokat helyezték napi közelségbe.

Az igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy sok esetben a kényszerűség, a nyomásztó helyszűke, és – tegyük hozzá – a nehezen megszerzett szakirodalomhoz foggal-körömmel való ragaszkodás növelte meg a tanszéki letéti könyvtárak állományát, és így lett belőlük egy alacsony szolgáltatási színvonalú „kiskönyvtár”.

Összefoglalva

1. Egyetemeink könyvtárainak szervezete bonyolult és idejétmúlt; rendkívül gazdaságtalanul működnek, és az elaprózottsághoz még a szakmai hozzáértés hiánya is hozzátevédi (l. tanszéki könyvtárak kezelői). A könyvtárak nem képesek hatékonyan támogatni az oktatást és a kutatást.
2. Az egyetemi könyvtárak költségvetését és kiadásait az egyetem központi és/vagy kari vezetése, kisebb mértékben a felsőbb hatóság határozza meg, illetve irányítja. A könyvtárai felső vezetők szinte alig ismerik a könyvtári szolgáltatások és működés költségeit, mivel őket elsősorban a gyűjtemény fejlesztése vagy a szolgáltatások korszerűsítése, tehát elsősorban szakmai célok foglalkoztatják, és nincsenek tisztában mindezek tényleges költségvonzatával.

3. A nem központosított állományú, szakszerűtlenül kezelt tanszéki könyvtárakban hozzáférhetetlen dokumentumok megakadályozzák, hogy az egyetemi könyvtár teljesítse alapvető feladatait az országos könyvtári rendszerben regionális és szakterületi vonatkozásban.
4. Vidéken általános szükséglet a centralizáció (kivéve Veszprémben és Sopronban, ahol a VE és az EFE könyvtára könyvtári célra épült épületben működik). A centralizáció legfőbb akadálya fizikai, mert nincs olyan épület, raktár, ahol elhelyezhetők lennének a dokumentumok. A másik irányzatot a tömbösítés jelenti.
5. Általános probléma az alapterület elégtelensége: az olvasói tér és a tárolási kapacitás messze elmarad a kívánalmaktól. Még ott is, ahol a helyiségek az állomány, aránytalanul csekélyek a tanulói és olvasói terek, főleg ott, ahol az információt kereső külső közönséget is fogadni kell. Az olvasóhelyek száma sehol sem éri el az 1984-es minisztériumi irányelvekben megadott értékeket. A diáklétszám várható emelkedése, az automatizálási program (a gépek elhelyezésének térgénye), valamint a szabadpolcos állomány jelentős megnövelésének szorító igénye, az építkezések elmaradása a helyzetet katasztrófálissá teszi. Számolni kell azzal is, hogy a pénzéért tanuló hallgató igényei és elvárásai egészen mások lesznek a könyvtárral szemben.

Követendő modellek és rendszerek

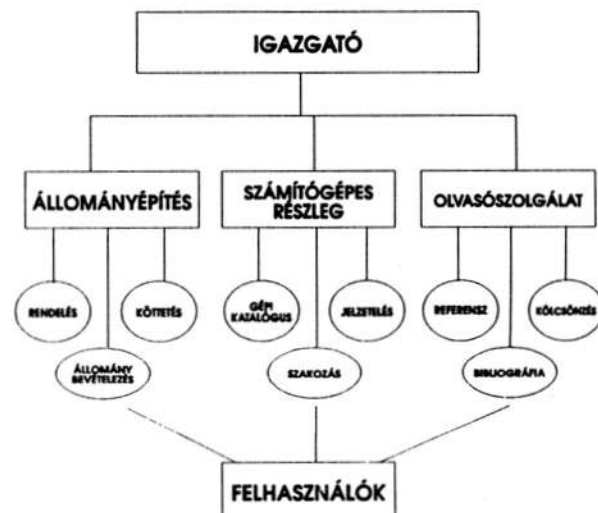
A felsőoktatás átalakításából következő könyvtári feladatok értelmében az egyetemnek és könyvtárának együtt kell alkotniuk. Olyan együtt, amelyben a könyvtár működése és szervezete az egyetem alapfunkcióihoz igazodik.

A felsőoktatási struktúraváltás magától értetődően a könyvtári rendszerre is kihat. Nyugati országokban egy ilyen nagy horderejű változtatás végrehajtására külön minisztériumot (Franciaország) vagy kormány szervet (Németország) hoztak létre, s a változtatáshoz szükséges infrastruktúrát is biztosították (USA, Nagy-Britannia, Dánia, Hollandia, Németország).

A könyvtári rendszer átszervezésére álljon itt három külföldi példa.

A *University of Minnesota* (Minneapolis, USA) a tíz vezető állami egyetem között található. A számítógépesítés terén is úttörő szerepet töltött be (a Gopher kitalálója). Saját fejlesztésű könyvtári integrált rendszere, a LUMINA szakmailag elismert az Egyesült Államokban. A könyvtár szervezeti felépítésének korszerűsítésére az igényes, magas színvonalú menedzsment szempontjainak alkal-

mazásával került sor. Példaértékű az új rendszer bevezetésének előkészítése is. Az előtanulmány, a hangulat felmérése másfél évig tartott. Ezután készült el a projekt, személyre és napra szóló végrehajtási tervvel. A szakmai oldallal egyenlő súlyt kapott az emberi oldal: minden könyvtári munkatársat megnyertek és felkészítettek új szerepkörére. A régi és az új működési modellt a 4. és 5. ábra mutatja be.

4. ábra A minnesotai Egyetemi Könyvtár régi szervezeti felépítése

5. ábra A minnesotai Egyetemi Könyvtár új szervezete

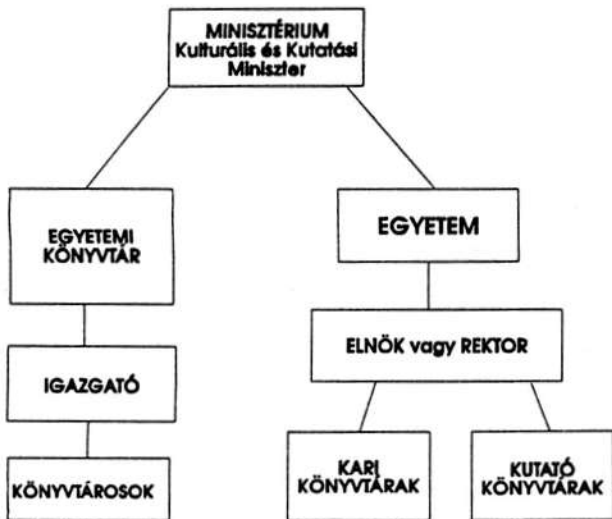
Az új szervezet három fő szintet foglal magában. Az első a felhasználó, a legfontosabb elem, hiszen érte van a könyvtár. A második szint a fel-

használóra orientált szolgáltatások csoportja. A harmadik szint az adminisztrációs háttér, amely koordinálja és szervezi a felhasználói szolgáltatásokat. A modell minden szintje és eleme szorosan kapcsolódik egymáshoz.

A *Cleveland State University Library* szervezete is korszerűsödött. A számítógépesítés elterjedésével, az integrált könyvtári rendszer alkalmazásával a beszerzés, állománybavétel, bibliográfiai leírás, szakozás eddig elkülönült feladatai egybeesnek, és a hagyományos munkafolyamat megváltoztatását igénylik. Ez következett be itt is. A két külön osztály (állományfeldolgozás, bibliográfiai szolgáltatás) egybeolvadt, létszáma pedig csökkent, a felszabadult munkaerő a tájékoztatási osztályt erősíti.

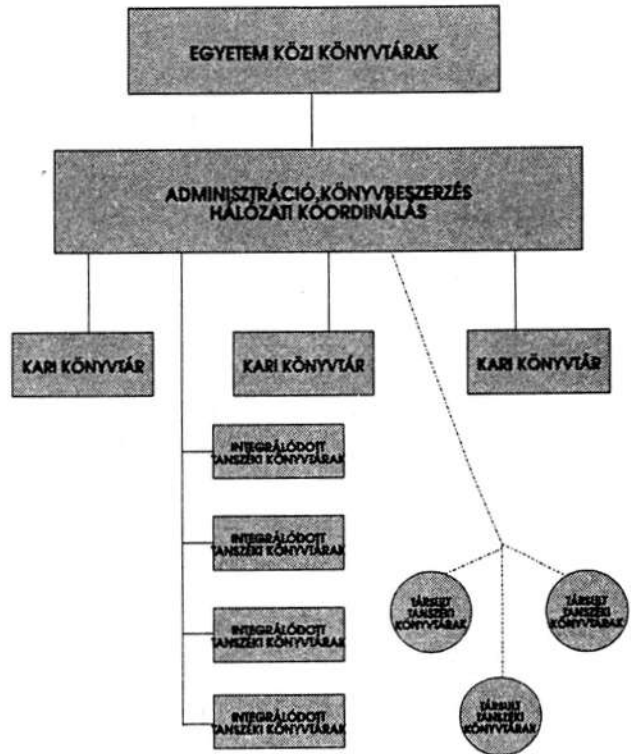
A harmadik példa a *francia egyetemi könyvtárügy* fejlesztése. A francia oktatáspolitikában 1968 mérföldkő. A tudományos és szakmai képzés sokoldalúságának igénye fogalmazódik meg az *Edgar Faure* által előterjesztett törvényben. A 68-as törvényt erősíti meg az 1984. január 26-i törvény. Az 1968-as törvény nem rendezi a könyvtárak helyzetét és feladatait. A szinte teljesen az egyetemektől függetlenül működő egyetemi könyvtárak mellett számos intézeti, tanszéki, laboratóriumi gyűjtemény alakult ki, ami eléggé kaotikus helyzetet eredményezett. Az 1985-ös jogszabály ezt a kettősséget próbálja feloldani azzal, hogy az egyetemenként kialakított Központi Dokumentációs Szolgáltatásban egyesíti az összes ilyen jellegű tevékenységet.

Az 1985-ös átalakulás előtt a könyvtár közvetlenül az Oktatási és Kutatási Minisztérium alá tartozott. Az igazgatót a miniszter nevezte ki, az egyetemi tanács jóváhagyásával. A könyvtár költségvetését közvetlenül a minisztériumtól kapta (6. ábra).

6. ábra A francia egyetemi könyvtárak struktúrája 1985 előtt

Az 1985-ös törvény (majd ennek kiegészítése 1991-ben a párizsi régió egyetemeire) kimondja, hogy minden egyetemen egy központi dokumentációs szervezetet kell létrehozni az intézmény adminisztrációs vagy dokumentációs tanácsának égisze alatt. Ehhez egybe kell olvasztani az egyetemi könyvtárat és az egyéb könyvtárakat, melyek vagy integrált, vagy társult tagjai lesznek a központi egységnek. Ott, ahol több egyetemi, illetve kari könyvtár funkcionált, vagy egy központi, vagy egy egyetemközi könyvtárat alakítottak ki, követve az anyaintézmények integrálódását (7. ábra).

7. ábra A francia egyetemi könyvtárak struktúrája 1985 után

Az Oktatási és Művelődési Minisztérium ajánlásokat tett közzé a dokumentációs szolgáltatás általános elveiről. Az irányelvek főbb tézisei a következők.

A szolgáltatóközpont fő feladata, hogy megvalósítsa az egyetem dokumentációs politikáját, hangsúlyt fektetve a használók igényeinek jobb kielégítésére, gazdaságosabbá téve a működtetést az erőforrások összevonásával, és egységes alapokra helyezve a használóképzést.

Az egyetemi könyvtári hálózat a központi könyvtárból, az integrálódott kari és tanszéki könyvtárakból és a tanszéki, kutató és laboratóriumi egységek társult könyvtáraiból áll.

A központi könyvtár és integrálódott tagjai egyesítik költségvetésüket, és központosítják szolgáltatásaikat. Az adminisztráció egy helyre kerül,

és minden olyan könyvtári tevékenység, amely nem közvetlenül szolgálja a felhasználót. Az integrálódott egységek pénzügyileg és személyzetileg is a központhoz tartoznak. A társult könyvtárak igénybe vehetik a központi szolgáltatásokat, de sem pénzügyi, sem személyzeti támogatást nem kapnak a központtól.

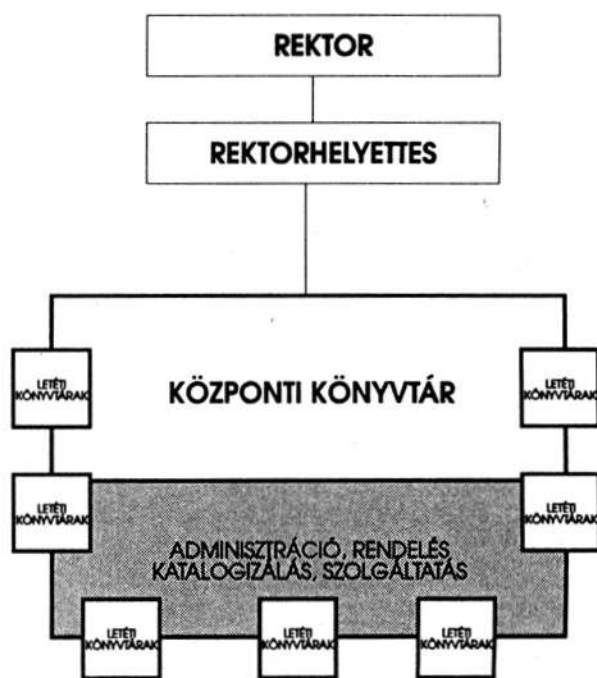
A magyar egyetemi könyvtárügy struktúraváltása

Úgy tűnik, Magyarországon még jó ideig nem fog megoldódni az egyetemi könyvtári infrastruktúráis háttér. Mivel a tetemes fejlesztéshez egyelőre nincsenek kellő erőforrások, sürgetővé válik a meglévő apparátus gazdaságos, legésszerűbb működtetése. Az intézményi struktúra és működésmód korszerűsítését célzó szervezeti koncentrációt, integrációt és gazdasági szemléletet kell érvényre juttatni. A szervezeti átalakításnál a fejlesztési területeket komplexen, egymással összefüggésben kell kezelni (pl. az állománygyarapítást és az automatizálást).

Magyarországon négy régióban lehetne vagy egy „universitas”, vagy egy egyetemi szövetség megalkotása révén minden központi szolgáltatást (gazdasági, hallgatói nyilvántartás, könyvtári rendszer) egységes irányítás alá vonni, gazdaságosabbá téve így működtetésüket. A négy régióközpont: Miskolc (egyetlen egyetem újonnan alakuló karokkal), Szeged, Pécs és Debrecen. Két lehetséges könyvtári modell vehető számításba.

Az *első modell* a teljesen centralizált egyetemi könyvtárat jelenti, ahol csak kis, letéti kézikönyvtárak funkcionálnak a központi mellett. Ez a modell nemcsak a könyvtári munkafolyamatok és szolgáltatások központosítását jelenti, de fizikailag is egy helyen van az állomány (8. ábra).

E modell alkalmazása esetén mindenképpen érdemes végrehajtani a könyvtári szervezet átalakítását a munkafolyamatok jobb megszervezése érdekében. A régi könyvtári struktúra hierarchikus, egymástól elkülönülő osztályokból áll. Az új struktúra körkörös, melynek közepén van az igazgató, illetve az igazgatási osztály. A kör külső részén az integrált, automatizált könyvtári rendszer által meghatározott munkafolyamatok, illetve részlegek (rendszerhasználati osztály, állománybeszerzés, feldolgozás, állományszervezés, információszolgáltatás) találhatóak, melyek egyaránt közvetlen kapcsolatban vannak az igazgatással és egymással. Ezt az átszervezést nemcsak a technikai fejlesztés követeli meg, hanem a felhasználóközpontú könyvtári szemlélet is.

8. ábra Egyetemi könyvtári modell I.

A *másik modell* azokban az egyetemi városokban lehet bevezetni, ahol jelenleg több önálló egyetem működik, de ahol már jelentős lépéseket tettek az együttműködésre és a munkafolyamatok integrálására.

Az új struktúrában egy ügynevezett egyetemi központi könyvtári központ jöhetne létre, amely átválna az összes olyan tevékenységet, amely nem közvetlenül szolgálja a felhasználót. A központ feladatai közé tartozhatna az igazgatás, az adminisztráció, a költségvetés tervezése és nyilvántartása, a beszerzés, a katalogizálás, az automatizálás, a könyvtárközi kölcsönzés külföldről (9. ábra).

Ennek a modellnek az alkalmazása feltételezi, hogy az együttműködő könyvtárak ugyanazt az integrált, automatizált könyvtári rendszert használják. A katalogizálás és rendelés fizikailag több helyen is lehetséges.

Az integrálódott könyvtárak egy igazgatótanácsot hoznak létre, mely közösen dönt a pénzforrások felhasználásáról, a fejlesztési prioritásokról stb. Nagy előnye ennek a rendszernek, hogy egy régióban a nem egyetemi szférába tartozó könyvtárakkal is hatékony együttműködést alakíthat ki.

Az állomány tárolását nagyobb szakterületenként lehet megoldani, szabad teret nyitva új diszciplínák számára is. Ez a modell, ha egy realizálódó könyvtárápítási program és tárolóraktár alapozza meg, jelentősen javíthatja a hallgatók dokumentumellátását és tanulási körülményeit.

9. ábra Egyetemi könyvtári modell II.

A fővárosban található egyetemi könyvtárak szinte elviselhetetlen zsúfoltsága és szétaprózottsága azért nem okozott eddig összeomlást, mert a nagy szakkönyvtárak és az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermi kapacitásukkal és állományukkal többé-kevésbé segítettek ezen a katasztrofális helyzeten. Nem menti fel azonban ez az egyetemeket felelősségük alól, és nem odázhatja el a könyvtári infrastruktúra fejlesztését, hogy a diákság és az oktatók intézményükön belül juthassanak megfelelő könyvtári ellátáshoz.

A fővárosi egyetemi könyvtárak közül több már egyetemi szövetségre lépett, és egységes, integrált könyvtári rendszert vásárolt. Az automatizálás mellett az együttműködés lehetséges területe lehet a folyóiratok és az elektronikus adatbázisok összehangolt beszerzése, valamint a könyvtárközi kölcsönzés központosítása. Sokkal nagyobb előkészületet igényel a nagyobb diszciplínák állományának koncentrációja, és alkalmas helyen történő, szabadpolcos elhelyezése.

Finanszírozás

A jelenlegi finanszírozási rendszerben a hagyományok és a valamikor valamilyen mutatók alapján megállapított arányban részesülnek a könyvtárak a költségvetésből.

Minthogy korábban a különböző egyetemek más-más minisztérium irányítása alá tartoztak, eltérő finanszírozási formák alakultak ki. A gazdasági szférát irányító minisztérium alá tartozó egyetemi könyvtárak sokkal jobb helyzetben voltak, mint a szegényebb ágazatok alá tartozó társai. Még az agrárágazat is több pénzt áldozott az oktatásra, mint az örökös pénzzavarral küszködő, és a gyógyítást mindig az oktatás elé helyező egészségügyi irányítás. A művelődési tárcahoz tartozó egyetemi könyvtárak ugyan hivatalosan nem voltak jól ellátva, de a minisztérium különböző pótkeretekkel tudott segíteni a felügyelete alá tartozó intézményeknek.

Az egyetemi könyvtárak igazgatóinak többsége nem tudja, milyen szempontok alapján állapítják meg költségvetését. A költségvetésnek általában két vagy három rovata van: beszerzési keret (könyv és folyóirat), működtetési költség, bérköltség. Néhány egyetemi könyvtárnál a számítógépes információszolgáltatásra, a könyvtárközi kölcsönzésre külön forrás áll rendelkezésre.

Eltérő a gyakorlat a könyvtár szolgáltatásaiból keletkezett bevétel felhasználását illetően. Azokon a helyeken, ahol az intézményben önálló keretgazdálkodás folyik, ott a könyvtárak saját maguk rendelkeznek a bevételek fölött.

A legmegdöbbentőbb az, hogy az egyetemek számára a minisztérium által adott hallgatói tankönyvtámogatásból az egyetemi könyvtárak 80%-a nem részesül.

Az egyetemi könyvtárak finanszírozására célszerű lenne egy teljesen új modell bevezetni. Mintául a Franciaországban alkalmazott támogatási rendszert lehetne venni. Ez a következő.

A francia egyetemi könyvtárak az oktatásban vállalt feladataikra alaptámogatást kapnak a minisztériumtól, amely elkülönítetten szerepel az egyetemi költségvetésben. Ennek három része van:

> *Normatív támogatás* az olvasói létszám (hallgatók és oktatók) függvényében: 50 frank olvasónként és tudományág szerint, illetve az oktatási egységek súlya szerint (120 000 frank a jogra és bölcsészettudományra, 276 000 az orvostudományra, 384 000 a gyógyszerészetre, 420 000 a természettudományra, és 180 000 az egyéb általános szakokra). Ezeket az összegeket még egy 1–5-ig terjedő súlyszámmal szorozzák meg, az első, második, harmadik ciklusban részt vevők aránya szerint. A súlyszámok alkalmazása két szempontot vesz figyelembe: egyrészt azt, hogy az oktatott diszciplína szakirodalmi mennyire költséges (a humán tárgyak és a természettudományok között a különbség majdnem négyszeres); másrészt azt, hogy milyen szintű képzés folyik az

intézményben (az első és másodéven a hallgatók szakirodalmi igénye minimális, számukra megfelelő mennyiségű tankönyvet és jegyzetet kell biztosítani; a felsőbb évfolyamok viszont már bekapcsolódnak a kutatómunkába, az információs igények megnövekednek).

- **Működési támogatás:** 400 frank négyzetméterenként, 400 frank hallgatónként (1. és 2. ciklus) 2 000 000 frank könyvtári egységenként (önálló könyvtárak).
- **Hallgatói tandíj:** a hallgatók az oktatási törvény szerint évi 625 frank tandíjat fizetnek. A könyvtárak ebből 113 (néhány helyen 117) frankot kapnak diákonként.

A fenti összegeken túl az egyetemi könyvtárak saját bevételeikkel (reprográfia, könyvtárközi kölcsönzés, információszolgáltatás, kiállítás, kiadványok) szabadon rendelkeznek, s lehetőség nyílik egyes intézmények kiemelt támogatására is.

Az egyetemeknek el kellett készíteniük oktatási, tudományos fejlesztési programjukat. Az ebben meghatározott, és a minisztériummal évente megkötött szerződésben rögzített különböző oktatási feladatokra az egyes egyetemek feladatfinanszírozást kapnak. A szerződésben külön fejezetet alkot a könyvtár. A feladatvállalásból származó támogatás egyetemenként és könyvtáranként meglehetősen eltérő (az összköltségvetés 45%-ától a 10%-áig terjedhet). A 84 egyetem közül csak kettő nem kötött ilyen szerződést.

Alapterületi igény

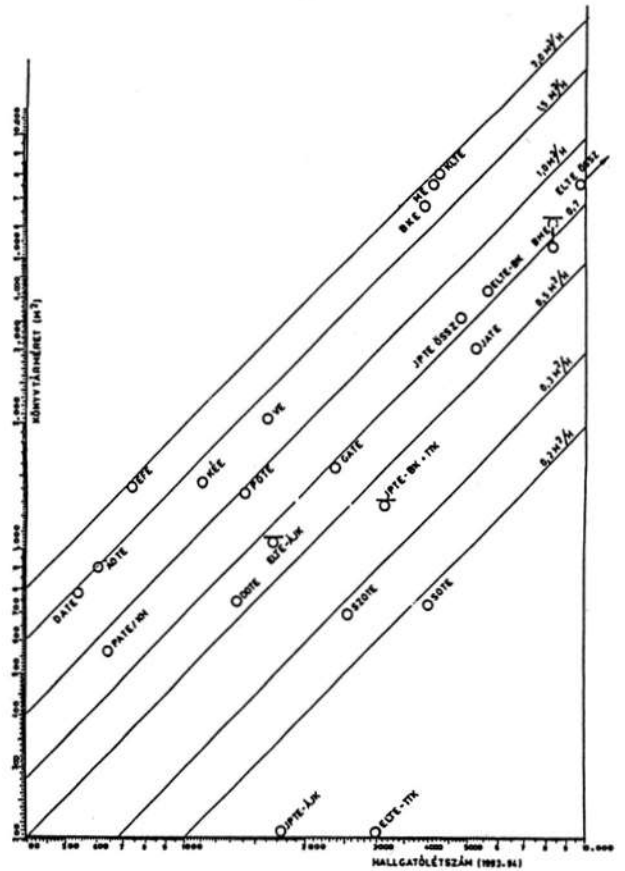
A könyvtári terek kialakításánál rugalmasságra kell törekedni, hogy a szakirodalmat az igényeknek megfelelően gyorsan lehessen átcsoportosítani, áthelyezni. Szabadpolcos olvasói terek kelljenek, ahol az olvasó szabadon tud mozogni, és maga találja meg a szükséges anyagot. Az olvasás és tanulás kulturált és kellemes környezetét kell megteremteni, hiszen a jegyzethasználatról a szakirodalom használatára tér át az egyetemi hallgatóság.

Feltétlenül figyelembe kell venni, hogy az új oktatási módszerek jóval nagyobb helyigényt támasztanak. Ez nemcsak abból adódik, hogy a problémaorientált oktatás elterjedésével a hallgatónak több időt kell eltöltenie a könyvtárban, hanem a nem hagyományos oktatási anyagok (video, interaktív CD stb.) használata több helyet is követel.

A külföldi tapasztalatok, a gazdaságossági szempontok és az olvasói igények növekedése egyaránt a szabadpolcos és nagyobb diszciplínákat átfogó könyvtári egységek kialakítását indokolják.

A 10. ábra az Urbán László által kidolgozott logaritmusos skálájú koordináta-rendszerben ábrázolja a felmérésben szereplő egyetemi könyvtárak alapterületét és a hallgatói létszámot. A viszonyszámok azt mutatják, hogy

- 0,5 alatt a hallgatók leültetésére gyakorlatilag alig van hely, az állomány zárt és/vagy tömörraktárakban található;
- 0,5–1,5 a középmezőny (fogadókészség a hallgatók 3–7%-ára, mérsékelt terjedelmű szabadpolcos választék);
- 1,5–2,0 viszonylag új létesítmények a (KLTE esetében csak a periodikatár az), amelyek közül kettő (EFE, KLTE) a statikai teherbírást végző határáig érkezett, kettő (BME, BKE) rendelkezik néhány évi tartalékkal, de hosszabb távra elégtelen a befogadóképességük.

10. ábra Az egyetemi könyvtárak épületellátottsága a hallgatói létszámhoz viszonyítva

Az ábráról leolvasható az igen erős szóródás az egyes intézmények között. Nem nehéz levonni azt a következtetést, hogy az intézkedésre (döntésre) jogosultak gyökeresen eltérő módon ítélik meg a könyvtárak és a könyvtári szolgáltatások szerepét a felsőoktatásban és saját intézményükben.

nyükben. Vannak példaértékű beruházások (BME, BKE), és esetek, amikor tudatosan átütemezték, vagy egyenesen kifejezték a könyvtári fejlesztést. Vannak könyvtárak, amelyek apró lépésekkel haladni látszanak, de közben egyre jobban leszakadnak az élen állóktól, sőt még a középmezőnytől is, nem beszélve az európai szintről.

A szakterületek felől tekintve az egyetemi könyvtárépületeket, három jellegzetesség tűnik szembe: 1. az agrárágazat összesített hallgatói létszáma kisebb ugyan, mint a BME-é, de öt településre szétszórtan, hat intézményre tagolódik; 2. az orvos-egészségügyi ágazat négy egysége közül egy (POTE) jelenti a kivételt átlag körüli adottságával, a másik három a sereghajtók sorát képezi; 3. a klasszikus egyetemek adottságainak végletes szóródása, központi könyvtáraik befulladásá, és a feladataikat részben átvállaló kari könyvtárak mostoha helyzete.

Irodalom

Academic libraries in Ohio: Report of the Library Study Committee. Cleveland, Ohio Board of Regents, 1987. 67 p.

BISBROUCK, M.-F.-RENOULT, D.: Construire une bibliothèque universitaire. Paris, Édition du Cercle de la Librairie, 1993. 303 p. ISBN 2-7654-0518-2

ENGLONER E.: A felsőoktatási könyvtári állományok fejlesztésének fizikai (helyiségek, gépesítés), szervezeti (egyéb egységekkel való kapcsolat, számítógépes feldolgozás) feltételei és munkaerőigénye. Tanulmány a VB-projekthez. Budapest, MKM, 1994. 70 p.

FITCH, D. K.: Turning the library upside down: Reorganization using total quality management principles. = Journal of Academic Librarianship, 1993. 5. sz. p. 294-199.

MURR, L. E.-WILLIAMS, J. B.: The roles of the future library. = Library Hi Tech, 1987. 3. sz. p. 7-23.

PITKIN, G. M.: Information management and organizational change in higher education. Westport, Meckler, 1992. 152 p. ISBN 0-88736-842-5

PITKIN, G. M.: Library system migration. Westport, Meckler, 1991. 142 p. ISBN 0-88736-738-0

University of Minnesota Libraries: Strategic plan. Minneapolis, University Libraries, 1993. 42 p.

URBÁN L.: Az egyetemi könyvtárak fejlesztésének tégényei. Tanulmány a VB-projekthez. Budapest, MKM, 1994. 31 p.

OMIKK EU-INFO Szolgálat

Az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárban (OMIKK) a közelmúltban felállított Európai Unió Kutatási és Technológiai Fejlesztési Eredményeinek Magyarországi Közvetítő Szolgálat, röviden **OMIKK EU-INFO** az alábbi szolgáltatásokat nyújtja ügyfelei számára:

- információszolgáltatás az Európai Unió által támogatott kutatási és technológiai fejlesztési (KTF) programokról, projektekről, eredményekről, partnerekről és publikációkról;
- partnerek (szakértők) közvetítése;
- közreműködés eredmények és technológiák részletes megismertetésében és átvételében, szakszövegek fordításában, tömörítvények, szemlék, elemzések készítésében, EU KTF pályázatok elkészítésében.

Az Európai Unió kutatási és műszaki fejlesztési programjaival, pályázatokkal, rendezvényekkel kapcsolatos legfontosabb információit a Szolgálat az **EU-INFO HÍRLEVÉLBEN** teszi közzé. A térítésmentes kiadvány megrendelhető az alábbi címen.

A Szolgálat kérésre - az arra rendszeresített Igénylő lapon - megküldi a rendelkezésére álló, ill. általa beszerezhető EU KTF információt. Az információra bejelentett első igény kielégítése térítésmentesen történik. Igénylő lap és bővebb tájékoztatás az alábbi címen kapható:

OMIKK EU-INFO

☒: 1088, Budapest, Múzeum utca 17.

☎: 138-4803, 138-2300/105, ill. 129 mell.

Fax: 138-2232